

**K. SULTANOVTIŃ “AQDÁRYA” SHÍGARMASÍNDÁ TURAQLÍ
BIRLIKLERDIŃ QOLLANÍLÍWÍ**

N.Shinnazarov,

*Respublikalıq ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq orayı,
Qaraqalpaqstan bólimi bas qánigesi, erkin izleniwshi*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18902954>

Аннотация: *Bul maqalada jazıwshı Karamatdin Sultanovtıń "Aqdarya" romanında qollanılǵan naqıl-maqallar, sóz dizbekleriniń leksikalıq mánileri, ózgeshelikleri haqqında sóz etiledi.*

Аннотация: *В данной статье упоминаются лексические значения и особенности пословиц и словосочетаний, использованных в романе «Ақдарья» писателя Караматдина Султанова.*

Annotation: *In this article, the lexical meanings and peculiarities of proverbs and phrases used in the novel "Aqdarya" by the writer Karamatdin Sultanov are mentioned.*

Gilt sózler: *naqıl-maqallar, frazeologizmlar, frazema, ádebiy tekst, stil*

Ключевые слова: *пословицы, фразы, фраземы, художественный текст, стиль*

Keywords: *proverbs, phrases, idioms, fiction text, style*

Frazeologizmler júdá kúshli ekspressivlik mánige iye bolǵanlıqtan bunday birliklerdi kóbinese ádebiyat wákilleri, sózge sheshen insanlar kóp qollanađı. Frazeologizmler oqıwshı ushın yadlawǵa qolaylı, al sózdiń jetip barıwı ushın tásirsheń kúshke iye sózler jıyındısı. Frazalardı hár kimde qollana bere bermeydi. Onı oy-órisinde, sanasına ádebiyat, sheshenlik sheberligi qanına sińgen insanlar ǵana qollana bileđi. Ilimpaz, B.Yusupova bul termin haqqında tómendegi usınısın bildiredi, "til iliminde turaqlı sóz dizbekleri degen atama menen júritiletuǵın birliklerdi ulıwmalastırıp qamtıytuǵın birliklerdi qayta kórip shıǵıw zárúr. Sebebi, kópshilik jaǵdaylarda folklordıń kishi janları menen birge, tildiń sózlik quramında belgili orın iyeleytuǵın ayrıqsha qatlam birlikleri – frazeologizmler de turaqlı sóz dizbekleri dep atalatuǵın toparǵa kiredi hám onıń bir birligi bolıp esaplanadı [1.60]. Demek, frazeologizmler de turaqlasqan sıpatqa iye.

Sonday sheshenlik sheberligin ózine meńgergen dóretiwshilerden biri Káramaddin Sultanov “Aqdarya” romanında frazalardı óz ornında qollanǵan: - "Qarınıń gebejedey, sıyqın qurısın! Izlegenı-awırdıń ústi, jeńildiń astı". Bul mısalda jazıwshı “awırdıń ústi, jeńildiń astı” frazası arqalı erinshek, qosjaqpas adam minezin názerde tutqan.

...Ol “Mákeńdi sózdiń bántin basatuǵın jeńgem tabıldı” -dep gápti balalatıp jiberdi. Frazalar kóbinese feyil sóz shaqabınan boladı. Máselen, “balalatıp jiberdi” feyili de kontekste qollanıwına qaray frazalıq mánige iye bolıp keledi. Joqarıdaǵı

mısalda “balalatıp jiberdi” frazası obyekt esaplangan gápti kóbeytip jiberdi mánisinde qollanılğan, yaǵnıy “kóbeyiw” mánisinde kelgen.

...nashar jıgıt ekenin sezgen Ótep Sapardan “qara qaǵaz” kelgen soń, kóp uzamay: “Ózim tiri waqta úylendirip keteyin,”– dep Tórebaydıń úyine qatnawdı jiyiletti. Kontekstte “qara qaǵaz” sózi tek bul shıǵarmada emes, al urıs dáwirin súwretleytuǵın kópshilik shıǵarmalarda ushıratıw múmkin. “Qara qaǵaz” forması jaǵınan qaraǵanda júpkerlesiw usılında baylanısqan sóz dizbegi, leksikalıq jaqtan tallasaq, mánisi “urıs dáwirinde qurban bolǵan áskerlerdiń ólimi haqqında xat” mánisi túsiniledi.

Máselen, mına mısalda: “Kózdiń aǵı-qarasınday balalardı jawdıń otında qaldırmaw ushın aqırǵı demimizge shekem gúresiw seniń menen biziń atalıq parızımız”. Forması jaǵınan fraza -day affiksi menen qollanılğanı menen leksikalıq jaqtan mánisi bir sózge teń. Yaǵnıy “kózdiń aǵı-qarasınday” frazası “áshrepi, qádirli, qımbatlı” mánilerinde qollanılğan.

Jolawshı bir pátirdi kózdi ashıp jumǵansha jep bolıp, tisin sorıp tamsandı hám “qursaǵım ólqı- qaldı,”– degendey jawtańlangan kózleri menen aldındaǵı hayaldıń kelbetine pıshıqtay telmirip qaradı.

Naqıl-maqallar xalıq danalıǵınan quralǵan aqıl-násiyatqa bay, tereń leksikalıq mazmunǵa iye didaktikalıq sózler. Naqıl-maqallar ilimpazlar, kórkem sóz sheberleri táriyplep bergenindey, xalıqtıń barlıq ómirin hám social tariyxıy tájiriyesin kewildegidey etip qalıpke salǵan kúsh. Qaraqalpaq naqıl-maqallarında tirishiliktiń tiykarı bolǵan miynet súyiwshilik, ilim-óner úyreniw, ádep-ikramlı bolıwǵa shaqıradı. Al bunday tárbiyalıq máseleler óz jolın kórkem ádebiyat tiliniń saǵalarınan tabadı. Naqıl-maqallar frazeologizmler sıyaqlı pikirdi tásirsheńlik penen jetkerip beriw xızmetine iye. Máselen, “Aqdárya” romanındaǵı mına naqıl-maqallardıń itibar bereyik: 1. Bir kúni túste qaza qarawdan harıp kelgen Qalıylanı ol qońsı qostan tostaǵan sorap ákeliwge jumsasa, “erinshekke is buyırsań, ózińe aqıl aytadı” degendey, Qalıyla: “Ózińiz molla adamsız. Nasıbay gúna boladı. 2.” Qorqqanǵa qos kórinedi” bolıp júrmesin degen oy payda bolıp, álle qanday bir kúsh onı alǵa iytermeledi. 3. “At aylanıp qazıǵın tabadı” degen, túbinde qolına baradı goy,-dedim. 4. “Qorqaqtı kóp quwsań, batır boladı” degendey, sol kúni burınǵıday ayaq-qolı qaltıraytuǵın hawlıqpa kesel dep sawalǵan ol, priem basına mardıyıp bardı. Naqıllar tuwra mániste tárbiyalıq máselelerge arnalsa, maqallar tárbiyalıq máseleni astarlap kórsetedi. Naqıl-maqallar kólemi jaǵınan da, mazmunı jaǵınan da qısqa hám tujırımli bolıp, obrazlı sıpattaǵı, jıynaqlı mánidegi tillik múmkinshilikleri menen sıpatalanadı. Naqıl-maqallar tiliniń ózine tán leksikalıq belgileri, ayırıqshalıqları olardıń basqa

janrlardan ajıratıp turatuǵın bir belgi bolıp esaplanadı. K.Sultanovtıń «Aqdárya» shıǵarmasında qollanılǵan turaqlı birlikler jazıwshınıń sheberligin kórsetiw menen birge, qaraqalpaq xalqınıń da milliy tiliniń turaqlı birliklerge oǵada bay ekenligin kórsetedi.

Ádebiyatlar:

1. Юсупова Б. Паремология (Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары тилинің лексика-семантикалық хәм лексика – тематикалық өзгешеликleri). - Нөкис, “Qaraqalpaqstan”, 2024, 60- бет.
2. K. Sultanov. “Aqdárya”. - Nókis. “Bilim” 2018.
3. Yusupova B. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası hám onı izertlewdiń geypara máseleleri. Tashkent “Tafakkur avlodi” 2020.
4. Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqalları. Nókis “Qaraqalpaqstan” 1995.